

Inhoud:

Bevrijdingstentoonstelling	1
Smokkelen langs de Maas	3
Hand- en spandiensten in 1824	10
De Maas, vloek en zegen	13
Gevlekte aronskelk en Herfsttijloos	20
De kleipiep?? Nooit van gehoord...	24
Gemeentewapens van Stein en Elsloo	28

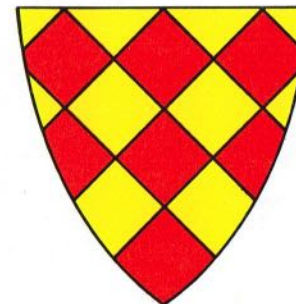
Heemkundesnippers is een uitgave van de Heemkondevereniging Maas-streek, gevestigd te Stein.

Secretariaat Heemkundesnippers:

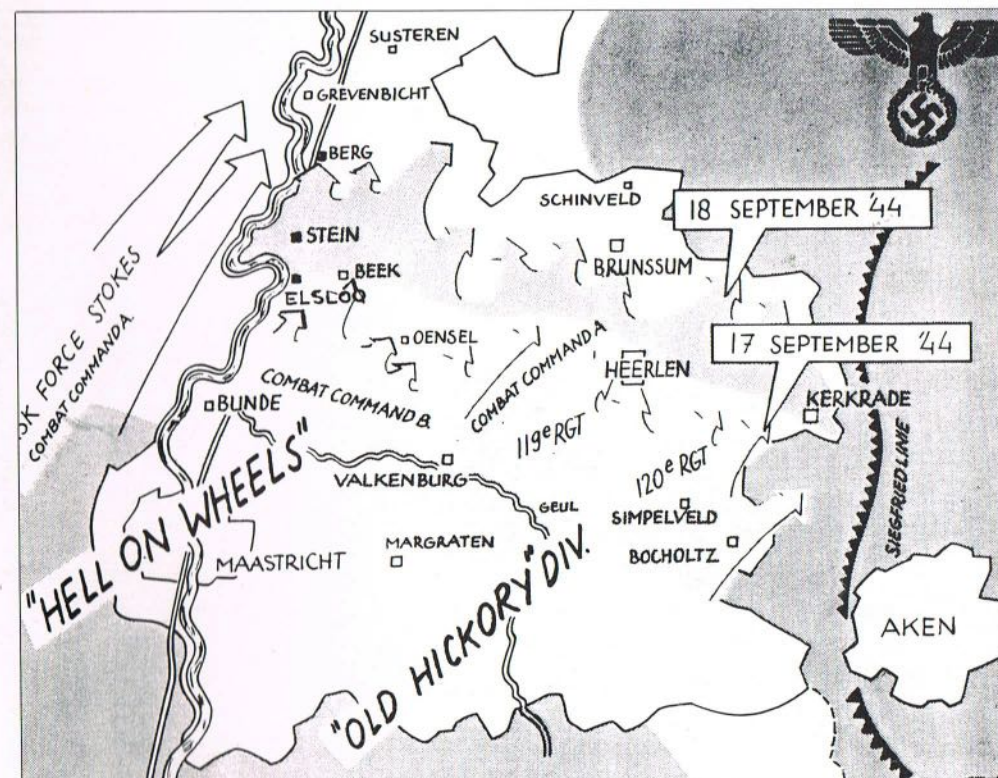
L.H. Schreurs
Heirstraat 40
6181 HM Elsloo
Tel: 046-371983

P.H.A. van Os
Dross. Saldenstraat 11
6181 ER Elsloo
Tel: 046-372787

Bankrekening t.n.v. Heemkundesnippers Maasstreek:
Rabo 11.41.21.362 (giro van de Rabo bank: 1048855).

Heemkundesnippers Maasstreek

December 1994, nr. 17

Voorplaat: Amerikaanse bevrijdingsoperatie sept. '44.

Redactie:
Mr. F. van der Bruggen (eindredacteur)
P.H.A. van Os
R.P.A. Paulussen
H. Rouvroye
L.H. Schreurs
J.W. Sizoo

ISBN: 90-70692-21-X
ISSN: 0920-9107

Bevrijdingstentoonstelling

Ferd van der Bruggen.

Van 16 tot en met 26 september jl. waren in de lokalen van onze vereniging indrukwekkend veel interessante voorwerpen, documenten, foto's, landkaarten e.d. betreffende de tijd van vlak voor de oorlog tot enige tijd na de bevrijding te zien. Voor ouderen vaak nostalgische of afgrijselijke herinneringen, voor jongeren de gelegenheid nu eens met eigen ogen datgene te bekijken waarover zij hun ouders of grootouders geëmotioneerd horen praten.

Het overgrote deel van het tentoongestelde bestond uit de verzameling, die Harry Rouvroye in de loop van vijf decennia zelf bijeen had gebracht en die hij nog met enkele geleende stukken had kunnen uitbreiden. De heer Rouvroye, die als jongetje de oorlog heeft meegemaakt, heeft eer van zijn verzamelwoede: er is vrijwel geen detail van de oorlogsvoorbereidingen, van de bezetting met al haar narigheid, van de incidentele bombardementen in onze regio, van de bevrijding met haar riskante momenten, dat niet uitgebreid aan de orde komt. (Alleen de rol van vrouwen in de bezettingsmacht en in het verzet, maar

vooral in het draaiende houden van het "gewone leven" tijdens de bezetting en de onderdrukking bleef wat onderbelicht bij gebrek aan expliciet hierop betrekking hebbend materiaal.)

Al het materiaal werd heel duidelijk en smaakvol tentoongesteld dankzij een goeddoordachte en ruime opstelling van de zelf- vervaardigde vitrines. Alle hulde hiervoor aan Harry Rouvroye, Louis Schreurs, Piet Pijpers, Roy Jacobs en alle anderen die vele uren hebben besteed aan voorbereiding, opstelling en inrichting. Maar dezelfde personen hebben ook door rondleidingen en beantwoording van vragen enorm bijgedragen aan het succes.

Complete schoolklassen werden rondgeleid gedurende minstens één uur; en dan vijf klassen op één dag! Rouvroye had vaak een keeltablet nodig om deze vrijwillige verplichting te vervullen.

Er werden 2.174 bezoekers geregistreerd. Het aantal bezoeken was echter hoger, enerzijds omdat sommigen zich niet inschreven in het gastenboek als de toeloop weer eens erg groot was, anderzijds omdat heel wat mensen enkele keren zijn gekomen om bepaalde delen van de tentoonstelling nog intensiever te bekijken.

Het waren niet alleen Elsloo'ers en Steindenaren die kwamen; in het boek van de geregistreerde bezoekers troffen we namen aan van personen uit Heiloo, St. Michielsgestel en van een dame uit Genk (B), die driemaal is gekomen. Organisatoren van gelijksoortige tentoonstellingen in Beek en Sittard staken hun bewondering voor opzet en uitwerking van de tentoonstelling niet onder stoelen of banken. Onze vereniging kan trots zijn op deze activiteit, maar vooral: zij kan dankbaar zijn ten opzichte van Harry Rouvroye en zijn helpers die hebben waargemaakt, dat een verzameling over een vreselijke tijd toch de moeite van bezien en overdenken waard is.

Onvolkomenheden in Snippers No 16

Van de redactie

Door enkele technische problemen zijn in het in juni j.l. verschenen nummer enkele zet- en lay-out-fouten ingeslopen.

Wij bieden onze lezers daarvoor onze verontschuldiging aan. In overleg met de drukker trachten we maatregelen te nemen om een en ander in de toekomst te voorkomen.

Smokkelen langs de Maas

Harry Rouvroye, sectie Geschiedenis en Genealogie

Zolang er grenzen bestaan tussen landen met een verschillende wetgeving en prijzen voor goederen, bestaat ook de sluik- of smokkelhandel. Waar dit toe leidt in onze moderne maatschappij, moge in voldoende mate bekend zijn.

In vroeger tijden met beperkte transportmiddelen was het smokkelen meer een aangelegenheid van de grensbewoners, te meer omdat "vreemde" mensen in de grensplaatsen al snel opvielen. Voor de plaatselijke politie- en douaneambtenaren waren vreemdelingen dan ook gemakkelijk op te sporen. De grensbewoners daarentegen kenden de doorwaadbare plaatsen en de plekken, waar men makkelijk "met" de stroom mee naar de overkant van de Maas kon komen; ook de gevaarlijke plaatsen waren algemeen bekend. Iedere dorpsbewoner kende wel de vluchtpaden.

Het smokkelen over de Maas, de grens met buurland België, werd door niemand gezien als "criminaliteit", doch eerder als een mogelijkheid om het veelal smalle budget wat aan te vullen. Toch waren er ook die op grote schaal werkten; deze waren dan ook vaak het doel van de opsporingsambtenaren.

In de loop der tijden zijn door zowel smokkelaars als de ambtenaren vele trucs bedacht, die vroeg of laat werden doorzien en dus waardeloos werden.

Het einde van de normale handel met de Limburgers aan de overkant van de Maas werd in 1839 met de afscheiding een feit. De mensen, die gewoon waren geweest met elkaar te handelen in de gebruikelijke producten van die tijd, werden van het ene moment op het andere sluikhandelaar als ze verzuimden de nodige papieren bij de douane in te vullen.

In het archief van de voormalige gemeente Elsloo vonden we, dat vanaf 1885 door de Inspecteur van de Invoerrechten en Accijnzen in Maasticht, met een interval van telkens 2 jaar aan de Gemeente Elsloo een vergunning werd verleend voor de invoer van "bosch en veldgewassen, hout- of heibezems, manden en bijenkorven" op voorwaarde dat:

- 1) de invoer plaatsvond tussen zonsopgang en zonsondergang;
- 2) de aangifte werd ingeleverd een dag tevoren bij de commies dienstgeleider te Elsloo;

3) er geen andere goederen op de kar waren dan bovengenoemde; bovendien moesten het aantal karren en de namen en voornamen van de voerlieden worden opgegeven.

4) Bij misbruik werd de vergunning beschouwd als niet verleend.

Het hoeft geen betoog dat dit niet goed kon functioneren, zeker niet omdat de handel altijd met kleine hoeveelheden werd gedreven. Men ging dus over tot "smokkelen". Dit was ook het geval met de inwoners van Boorseme (B), die gewoon waren het graan te laten malen in de molen bij het kasteel van Elsloo. Een aanvraag van de molenaar J.L. van Mulken voor het verkrijgen van een speciale vergunning voor deze mensen werd afgewezen bij brief dd. 28 april 1910 van de Inspecteur van Invoerrechten en Accijnzen in Maastricht.

Een grote vlucht nam het smokkelen van zowel goederen als mensen in de eerste wereldoorlog. Ondanks de door de Duitse bezetters aangelegde draadversperring, die electrisch geladen was, zag men kans mensen uit België te smokkelen en goederen de andere kant op. Dat was een bijzonder gevaarlijke activiteit, waarbij meermaals mensen werden geëlectrocuteerd of neergeschoten.

Na een betrekkelijk rustige periode werd de recessie na de beurskrach in 1929 oorzaak van de grootste smokkelperiode, die duurde van ca. 1930 tot ca. 1937.

België, dat kampte met de gevolgen van de eerste wereldoorlog, werd door de recessie meteen zwaar getroffen; de franc devalueerde terwijl de gulden zijn waarde behield.

De recessie zette in Nederland later in; de top in de werkloosheid viel hier in 1934-1935. Een gevolg van een en ander was, dat producten als margarine en suiker in België te koop waren voor prijzen die minder als een derde bedroegen dan in ons land. Suiker b.v. kostte in België 15 ct. per kilogram en hier 52 ct. Smokkelen werd hierdoor dermate lucratief dat niet alleen bijna alle grensbewoners een graantje meepikten maar ook vreemde "benden" hun intrede deden.

Het smokkelen werd nu zo grootschalig, dat de overheid moest besluiten extra maatregelen te treffen.

Op 22 maart 1934 schreef burgemeester F. Eussen van Elsloo een brief aan de Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen in Maastricht, die als volgt luidde:

Onderwerp: Smokkelhandel

Het zal u wellicht bekend zijn dat de smokkelhandel, vooral in deze Gemeente, een omvang heeft aangenomen die bijzondere maatregelen noodzakelijk maakt. Door mij is daarom een bespreking gehouden met de diverse hoofden van politie (Marechaussee en Rijksveldwacht), met de dienstleider Douane te Beek teneinde te komen tot onderlinge samenwerking. Besloten werd vanaf heden bij het groot veer aan de Maas alhier vanaf 4 1/2 uur voormiddag tot 7 1/2 uur namiddag een dubbele post te zetten.

Deze maatregel kan in verband met de andere te verrichten diensten door Rijks- en Gemeentepolitie niet van langen duur zijn. Naar aanleiding van het voorafgaande heb ik de eer U beleefd te verzoeken met de meest mogelijke spoed bij de bevoegde autoriteiten aan te dringen op versterking van de politiekorpsen of het korps belastingambtenaren. Blijft deze versterking afwezig dan ontstaat een toestand erger dan die welke we gekend hebben tijdens de oorlog (1914-1918).

Den Burgemeester,

F.Eussen.

Er kwam een houten wachthuisje bij het veer aan de Maas, dat door een gemengde bezetting werd gebruikt. Na enige touwtrekkerij werden de kosten als volgt verdeeld: 1) de Gemeente Elsloo leverde het gebouwtje 2) Invoerrechten en Accijnzen betaalde de ene helft van de kosten voor verwarming en verlichting, en de CCD (Centrale Crisis Controle Dienst) de andere helft, zijnde FL. 0,40 per dag. Het wachthuisje was geen eeuwig leven beschooren; het heeft dan ook niet langer dan een jaar gefunctioneerd. Door deze maatregel werd de kleine smokkelarij enigermate gehinderd; het grote werk buiten de "kantooruren" ging gewoon door! Men ging hierna weer over op de controle via patrouilleren door douane, marechaussee, gemeentepolitie en CCD. De eersten deden dit per fiets en de CCD opereerde al met een auto waarvan het nummer natuurlijk bij iedereen bekend was.

Smokkeltrucs

De kleine en grote smokkelaars pasten zich snel aan bij de veranderde werkmethoden van politie en douane. Opereerden de kleine smokkelaars in

het begin alleen, later werd in groepsverband gewerkt; alléén had men weinig kans. Er werd een man of vrouw vooruitgestuurd, die met papier werd "opgevuld", zodat het leek of hij/zij met smokkelwaar beladen was. De anderen wachtten in België op het resultaat. Ging het goed met de "voorloper", dan kon de rest ook komen. Men vulde het grote veer en voer naar de Nederlandse kant, waarna ieder zo snel mogelijk verdween. Suiker werd gesmokkeld in een soort vesten, die onder de bovenkleding konden worden gedragen. Op de vesten waren naast elkaar wijde zakken genaaid, die van onder tot boven reikten; ze werden gevuld met losse suiker. Meestal werden deze vesten gedragen door vrouwen en meisjes. Margarine werd veelal gesmokkeld in de originele dozen van 6 kg. Ze was van de merken Adi, Kubi en Friese Boer. Voor het vervoer werden soms draagrekken gemaakt, waarbij men een doos voor de borst en een of twee dozen op de rug droeg. Margarine was zeer moeilijk te verbergen; sommigen probeerden het toch. Douane en politie, die de trucs van de smokkelaars doorzagen, maakten er een sport van om bijv. een hele veerpont vol smokkelaars te vangen door de "voorloper" te laten lopen en vervolgens het veer aan de kant op te wachten; de smokkelaars werden aan de kant gezet, een voor een ontdaan van de zichtbare smokkelwaar en verbaliseerd.

Degenen, die margarine onder hun bovenkleding meedroegen, werden opzettelijk tot het laatste gespaard; bij warm weer kon men dan de margarine zien week worden en door de broekspijpen naar buiten komen. Waren er vrouwen in het gezelschap, dan werden die naar de "visiteuse" gebracht; in Elsloo was dat de echtgenote van de veldwachter J. Rouvroye. In Beek was het de echtgenote van de dienstgeleider der douane, evenals in Berg-Urmond. Hier werd dan gevisiteerd en kwam de smokkelwaar te voorschijn. Smokkelaars op deze manier behandelen was voor de ambtenaren een kleine wraak, omdat ze heel vaak op allerlei manieren werden "gekloot". De Limburger Koerier van 27 januari 1934 gaf onder de kop "Elsloo, smokkelsensatie" een dergelijk verhaal.

"Dezer dagen gebeurde het. Een wilde jacht, twee wielrenners achter elkaar in een geweldige vaart. Een jonge man uit ons dorp werd door een ambtenaar achtervolgd en het ging straat in straat uit. Opeens snort de jongeman met zijn vrachtje voor op de fiets bij een bakker binnen. De ambtenaar kreeg hier de zogenaamde smokkelaar te pakken en wilde de waar inpalmen. Dit beviel de jongeman evenwel niet, daar hij absoluut geen smokkelwaar had, doch gewoon de deeg die hij naar de bakker moest brengen om zg. "mikken" te bakken. Voor den ijervollen ambtenaar was het wel een tegenvallertje"

Het hele dorp genoot hiervan.

Smokkelarij-in-het-groot

Het smokkelen op grote schaal was een andere zaak, waarbij geen grapjes werden gemaakt en geen pardon werd gegeven. Deze smokkelarij, waarbij het altijd ging om grote hoeveelheden, werd vaak bedreven door "vreemden", dwz mensen uit Geleen, Sittard, Brunssum, enz. Met bootjes, die gemaakt waren van triplex en latten en met teer waterdicht gemaakt, werd de smokkelwaar over de Maas gehaald.

Omdat de waar verder moest worden gebracht, werden fiets en auto ingezet. Ook hierbij was men zeer inventief: er werd bijv. een vrachtauto van de Fa. Meens nagebootst. De auto van Meens, waarop een ijsbeer met bijbehorend tafereel was geschilderd, werd gebruikt voor het afleveren van ijsstaven bij kasteleins en slagers voor de koeling. De namaakauto kon lang functioneren, totdat ze allebei tegelijk in de buurt werden gesignaleerd! Bij deze smokkelarij-in-het-groot kwamen vaak achtervolgingen voor, waarbij niet geschroomd werd pistool of karabijn te gebruiken. De smokkelaars werden criminel en brutaler en er vielen dodelijke slachtoffers; in Elsloo werd een douanier mishandeld en van zijn wapen beroofd. Dit deed burgemeester Eussen besluiten een brief aan zijn ambtgenoot in Maastricht te richten, waarin hij deze verzoekt het voortouw te nemen van een actie van burgemeesters naar de regering in Den Haag teneinde "een eind te maken aan het talmen in Den Haag". De kranten uit die tijd berichten ons hierover regelmatig:

1934. Smokkelen.

Er deden zich enige incidentjes voor, waarbij ook waarschuwingsschoten werden gelost. Meerdere personen werden opgepakt. In beslag genomen werd 300 Kg boter.

1935. Smokkelen.

In de nacht van Dinsdag op Woensdag zijn door Rijksambtenaren in beslag genomen 330 Kg boter.

1936. Smokkelen.

Bovengenoemde sport neemt met de dag toe. Deze week waren er weer enkele tafereeltjes te bespeuren. Dan wint de fiscusman het pleit, dan weer de tegenovergestelde partij. Er werden 130 Kg boter en 10 Kg suiker in beslag genomen. Er werden 4 personen opgeschreven.

1937. Smokkelen.

Berg ad Maas. Zaterdagmiddag werd door de Rijksambtenaren van Grevenbicht 120 Kg Belgische boter, die in een bietenkuil lag, ontdekt en in beslag genomen. Er werden enkele schoten gelost op de smokkelaars, waarschijnlijk afkomstig uit Sittard, doch deze wisten te ontkomen.

1937. Smokkelen.

Door de Gemeenteveldwachter Rouvroye, alhier, werd een flinke partij, die voor transport gereed lag onder de Scharberg, in beslag genomen.

Met het aantrekken van de conjunctuur werd het smokkelen van margarine en suiker minder, omdat de prijsverschillen kleiner werden. Degenen, die meer dan eens werden verbaliseerd, werden niet alleen gestraft met boete of hechtenis, maar o.a. ook met het verbod om aan de Maas te komen. De volgende stap was het verbod om ten westen van de rijksweg Maastricht-Roermond te blijven terwijl de zwaarste straf bestond in verbanning achter de Waterlinie, dwz men werd boven de grote rivieren gebracht!

J. Rouvroye (L) en een douanier.

Tweede Wereldoorlog

In 1938 veranderde de smokkelarij van karakter; in Meers bijv. werden Duitse joden over de Maas naar België gesmokkeld. Met het begin van de tweede wereldoorlog veranderde de situatie aan de grens weer; het normale verkeer werd teruggebracht tot diegenen die over de grens werkten en sporadisch voor familiebezoek. In het begin van de oorlog was er in België een groot tekort aan pootaardappelen; deze werden dus gesmokkeld evenals wat vee als kalveren en varkens.

Later was er een grote markt voor Belgische tabak in ons land. Vele duizenden kilo's werden onder het oog van de Duitse grensbewakers gesmokkeld; de bekendste merken Fleur de Semois en Fleur de Raisin waren verpakt en gebanderolleerd; het derde merk, in de volksmond "Fleur de matras" genoemd, werd in zakken van 10 tot 20 kg overgebracht.

De tabak was van dubieuze herkomst, en werd regelmatig gedoopt; dat wil zeggen, dat de smokkelaar uit zo'n zak 1 kg tabak wegnam en er 1 liter water voor in de plaats deed. Het gewicht bleef dus op peil.

Aan het eind van de lijn moest de roker constant aan de sigaret blijven trekken om ze aan te houden. Het spreekt vanzelf, dat dit soort smokkelarij door "professionals" werd bedreven; de gewone grensbewoner kreeg geen kans zo iets te ondernemen.

Smokkelarij van mensen als Franse krijgsgevangenen, geallieerde piloten en onderduikers was een aparte vorm die door het verzet werd beoefend, met de doodstraf als risico. Met de komst van de bevrijding en het einde van de tweede wereldoorlog trad de laatste fase in van de smokkelarij-"oude stijl". In België beschikte men al vrij snel over zaken als koffie, Amerikaanse sigaretten, fietsenbanden ed., waaraan in Nederland gebrek was. Doordat het grensverkeer de eerste jaren na de oorlog nog beperkt was, werd de smokkelarij in deze zaken nog min of meer professioneel bedreven.

Met het einde van de distributie in Nederland in 1950 was er niet veel meer te smokkelen voor de grensbewoners. We kunnen stellen dat dit het einde van het smokkelen was. Heden ten dage is dat wat nog "smokkelen" genoemd wordt, een vorm van zware criminaliteit.

Hand- en spandiensten in 1824.

Louis Schreurs, sectie Geschiedenis en Genealogie.

Goede raad was duur! Het gemeentebestuur van Stein moest op grond van een Koninklijk Besluit (meer) zorg dragen voor het onderhoud van de wegen in de gemeente. Geld voor het aanstellen en belonen van kantonniers was er niet; belastingverhoging zou in de armoedige tijd na de Franse bezetting niet zijn op te brengen door de bevolking. De Raad nam een wijs besluit en deed een beroep op de bevolking om zelf het onderhoud ter hand te nemen. Dat was in die tijd nog mogelijk; nu zou de Grondwet, die iedere vorm van verplichte hand- en spandiensten verbiedt, in de weg staan.

*Zitting gehouden door den gemeente raad van Stein op 3de Julij 1824
Den Gemeente Raad bij een Vergaderd zijnde door order van den
Schout uit kragte van het door zijne Majesteit goedgekeurd reglement
in dato den Eersten Mei 1824 betreffende het beheer toezigt en
onderhoud der buurtwegen.*

*Gezien in S: 2 van gemeld reglement dat er Kantonniers zouden in de
gemeente moeten aangesteld worden tot het onderhoud der wegen
Van de Eerste en tweede Klasse.*

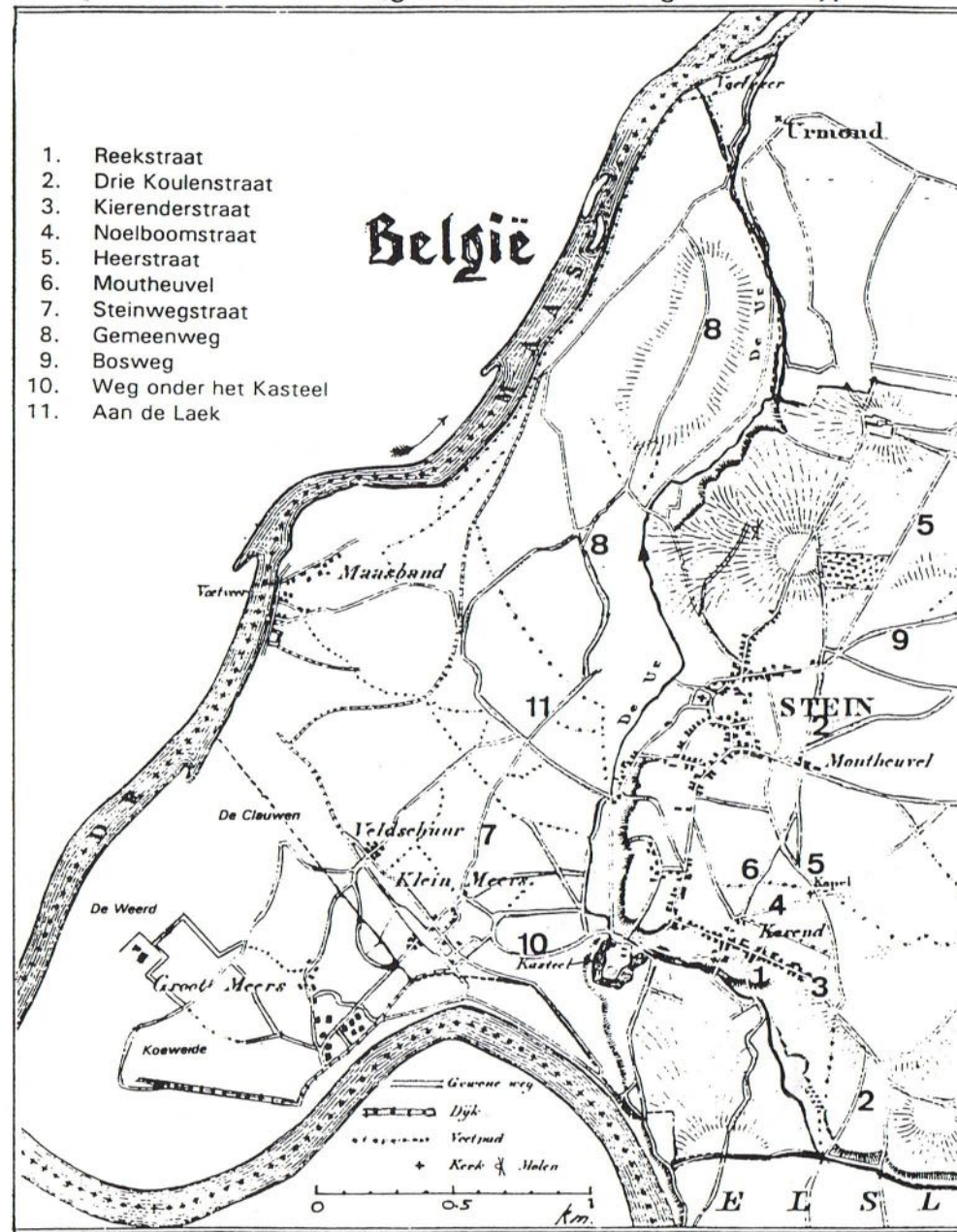
*ten dien Einde heeft de raad de Eer hunne propositie zeer Eerbiedelijk
aan den wel edelen heer kommissaris voor te stellen.*

*1) Dat de gemeente inkomsten niet toereikende zijn tot de jaarlijkse
betaling des kantonniers, maar dat om de wegen in goede orde te
houden, dezelve zullen door de ingesetenen der gemeente
onderhouden worden.*

*2) Dat de gemeente verdeeld is in zeven Corporealschappen buiten het
gehucht Meers en Maesband en dat ieder corporalschap zal
aangewezen worden volgen de ingesetenen die zig in de selve
bevinden, welke weg en hoe ver zij den zelve onderhouden moeten.*

*3) Dat hiertoe Eene Lijst zal opgemaakt worden inhoudende de
personen van ieder Corporaelschap als mede het getal dagen die
eenieder bij beurte zal gehouden zijn te werken op de wegen die hun
zullen aangewezen worden gelijk als volgt:*

GEMEENTE STEIN (ged.) ca. 1865 volgens J. Kuyper

- De 1ste Corporaelschap op het kierend zal moeten onderhouden de reekstraat [1] en de drie koulén Straat [2] met Een gedeelte van de kierender Straat [3]
- De 2 de Corporaelschap zal onderhouden de Noelboomstraat [4] en heerstraat [5] toe aan den moutheuvel [6] met een gedeelte van de Kierender Straat [3] en de weg langs het kasteel tot onder de wijer
- De 3 de Corporaelschap zal de Steinderweg Straat [7] met Een gedeelte van den Gemeenweg [8] onderhouden
- De 4 de Corporaelschap zal den bosweg [9] met Een gedeelte Van de heerstraat [5] onderhouden
- De 5 de Corporaelschap zal de binnenwegen door het dorp En het overige Van de heerstraat [5] onderhouden
- De 6 de Corporaelschap zal den gemeenweg [8] met de binnen veldwegen onderhouden in het onderste veld
- De 7 de Corporaelschap zal den weg onder het kasteel [10] met Een gedeelte van de gemeen weg [7] tot aan de laek [11] onderhouden

De ingesetene Van meers en maesband zal ook Volgens de uitgestrektheid hunner wegen aangewezen worden hoe ver zij onderhouden moeten

Zal daar en boven uit ieder corporaelschap mannen benoemt worden bij beurte tot het onderhoud van den Weg loopende door de heijde van maestricht op reurmond

Aldus gedaan te Stein op dag en datum als boven

"De Maas, vloek en zegen"

De loop van de Maas bij Elsloo en Meers

Guus Peters (Stichting Geschiedkunde "De Maaskentj")

Inleiding

Als geen ander kennen de inwoners van Meers de nukken van de grillige Maas; met de rivier hebben ze een eeuwenlange haat-liefdeverhouding. Bij de recente overstroming in 1993 bleek weer eens hoe gevaarlijk de ligging van dit mooie dorpje in de bocht van de Maas eigenlijk is. Bij hoogwater staat de waterdruk van de rivier pal op de dijk die het dorp van de rivier scheidt. Niet alleen Meers heeft verbeterd tegen de rivier gevochten, maar vroeger ook Elsloo. Nu is het beeld vertekend door de beschermende dijken van het Julianakanaal, maar ook Elsloo heeft in de voorafgaande eeuwen een zware tol aan de rivier betaald in de vorm van land en gebouwen.

We kunnen ons afvragen, wat onze voorouders heeft bewogen om juist op deze gevaarlijke plaatsen hun woningen te bouwen. Het antwoord op deze vraag is gemakkelijk. Onze voorouders wisten goed wat ze deden en bouwden helemaal niet op een gevaarlijke plaats, maar de plek zelf werd gevaarlijk door de vele stroomverplaatsingen in de afgelopen eeuwen.

De huidige gevaarlijke toestand heeft alles te maken met de vorming van de op iedere kaart te herkennen S-bocht tussen Elsloo en Meers. Een sluitende beschrijving van de ontwikkeling van deze bocht is tot op heden nog niet tot stand gekomen. Dit mag echter niet betekenen, dat we dit punt zondermeer kunnen laten liggen. Hiervoor is de invloed van de rivier op de ontwikkeling van de dorpen Elsloo en Meers te groot geweest. Over de vraag hoe de Maas in het verleden in het gebied tussen Rekem en Urmond gelopen heeft, zijn al reeksen publikaties, vooral Belgische, verschenen. (zie ook in Heemkunde-snippers No 4, april 1988, "Stroomgeulverplaatsingen in de Maasvlakte" door Rob Paulussen en in No 16, juni 1994, "20 eeuwen Limburgse Maasvallei" door Piet v.Os.) Opvallend is, dat de ontwikkeling nauwelijks in samenhang wordt gebracht met het verloop op het Nederlands gebied. Door gegevens uit Belgische publikaties samen te voegen met gegevens uit de archieven van Elsloo was het mogelijk meer helderheid in het verloop van de Maas in de omgeving van Meers en Elsloo te verkrijgen.

Op basis van die gegevens stelden wij een hypothese op, waarbij we ons ervan bewust zijn dat het inzicht in deze complexe materie in de toekomst kan veranderen.

Een meerstromen-rivier

Voor een goed begrip is het belangrijk niet uit te gaan van één zich verplaatsende Maasloop. We zijn ervan overtuigd, dat er lange tijd meerdere stromen naast elkaar hebben bestaan. Tussen Rekem en Urmond moet de Maas in de vroege Middeleeuwen een soort Biesbosch hebben gevormd. De rivier kende toentertijd meerdere stroomgeulen die het water afvoerden. Ze vormde in dit gebied steeds nieuwe geulen, activeerde soms oude geulen opnieuw en verbond verschillende geulen met elkaar. De archieven spreken ook herhaaldelijk van een of twee "principael Maesen" (hoofdstromen). Dit betekent, dat er tegelijkertijd ook andere (secundaire) geulen aanwezig zijn geweest.

We zullen trachten dit nader te verklaren. Bij laagwater waren er steeds een of twee geulen die water voerden (de principael Maesen) en bij hoogwater ontstond een rivier, die het water vanaf Rekem ook over andere takken, die bij laagwater normaal geen water voerden, verdeelde. Bij hoogwater lagen dan dorpen als Rekem, Uikhoven, Boorseme. Kotem, Meers e.a. op (schier-) eilanden. Had de Maas in die tijd (zonder dijken) steeds uit slechts één stroom bestaan, dan waren de genoemde dorpen geleidelijk allemaal door de rivier weggevaagd. Waarschijnlijk waren ze dan zelfs nooit op zo gevaarlijke plekken gesticht. Alleen doordat de kracht van het water zich over diverse geulen kon verdelen, was het gebied voor bewoning geschikt. Zo kon het voorkomen dat na een overstroming een geul, die alleen in de winter volliep, veranderd was in een geul die ook in de zomer water voerde of dat er een combinatie van oude en nieuwe geulen als hoofdstroom ging dienen. Op deze wijze veranderde de stroom herhaaldelijk binnen een beperkt gebied zijn koers.

(Zie de kaarten op pag 11, 16 en 17)

Koerswijzigingen

Rond het jaar 1150 vindt een radicale koerswijziging plaats. Bij Herbricht breekt de Maas door en neemt de benedenloop van de Geul in zich op. Bij Kotem moet de rivier weer op een reeds lang bestaande arm zijn gestoten.

Na de doorbraak liep zij tussen de dorpen Geulle en Uikhoven om vervolgens tussen Kotem en De Hal door te stromen. In de 15e eeuw vindt er weer een relatief kleine wijziging plaats, opgetekend door Peter Treckpoel met de beroemde opmerking dat het kasteel en de kerk van Elsloo "bynae" weggespoeld werden. Bijna, dus op het nippertje niet, maar wel met enorme gevolgen voor Elsloo en Meers. De Maas spoelde zich in de beemden van Elsloo een diepe bocht uit (de oude stroomgeulen "De Slubbe" zijn nu nog zichtbaar), maakte een bocht naar links om vervolgens tussen De Hal en het

oude kasteel in de Maasvallei in noordwestelijke richting door de huidige Kotemerweerd te stromen. Een groot gedeelte van deze weerd was voorheen Elsloo's grondgebied c.q. een onderdeel van de landerijen van Meers! Bij Geneuth sloot de rivier weer aan op de oorspronkelijke loop over de Koeweide te Meers (achter de huidige straat Koeweide). De bocht in de beemden van Elsloo was overigens een gevolg van een eerdere stroomsplitsing tussen Geulle en Elsloo, die twee eilanden in de rivier omsloot ("die twe t'senten"). De huidige "Oude Maas" tussen Elsloo en Geulle was eens een tak om een van die eilanden heen. Waarschijnlijk voerde zij eens de hoofdstroom.

Hoewel deze wijziging natuurlijk veel schade veroorzaakte, was zij toch niet desastreus. Langs Rekem, Opgrimbie en Maasmechelen bleef tegelijkertijd een tweede oorspronkelijke Maasarm actief. De twee hoofdstromen kwamen onder Vucht weer samen. Ook behielden de andere oude Maaslopen in dit gebied bij hoogwater hun functie van stroomverdelers. Dit verklaart waarom het Elsloo's slot in de Maasvallei tot ver in de 16de eeuw nog gedeeltelijk intact bleef.

In deze tijd lag het dorp Meers ook geheel anders t.o.v. Elsloo dan nu. De Scharberg reikte tot over de huidige Maas heen met daarop een straat met huizen (de Jodenstraat); voorts wegen naar het slot met bijbehorende tuin en boomgaard (deze helling heette overigens toentertijd niet Scharberg maar Huysberg of Catharijnenberch). Vanaf het huidige kasteel tot aan het slot lag de Batsteghe (dijksteeg) met tientallen huizen.

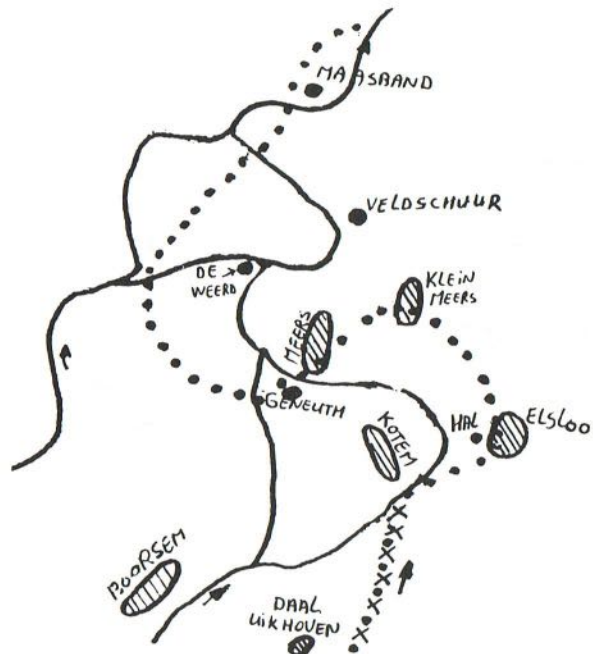
Tussen dit oude Elsloo en Meers liep de rivier dus toen nog niet. De huizen van Meers lagen zelfs tot over de huidige Maas heen. Elsloo en Meers lagen hierdoor veel dichterbij elkaar dan nu en hierin ligt de verklaring, waarom Meers tot Elsloo behoorde.

Dijkpolitiek

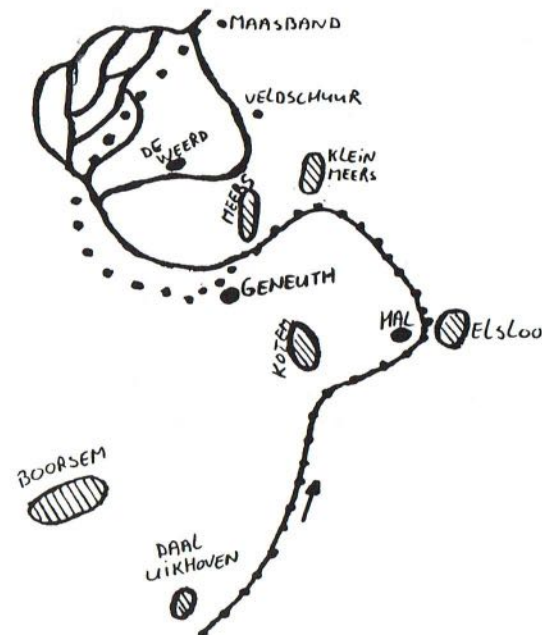
De Maas wordt echt rampzalig als de graven van Rekem een gemakkelijke manier ontdekken om hun gebied uit te breiden. Op het eind van de 16de eeuw legden ze dijken aan bij Neerharen en Rekem. Hiermee sloten ze de toegangen tot het Maasarmenstelsel op hun gebied af. Bij hoogwater kreeg de stroom hierdoor niet meer de kans om het water te verdelen en werd de kracht ervan in één arm gebundeld.

Deze arm was toevallig wel die, welke langs Geulle, Elsloo en Meers stroomde! Vanaf dat moment begint men ook in de archieven van Elsloo melding te maken van grote afspoelingen, paniekerige dijk aanleg en een zeer snel oostwaarts opschuivende rivier. Ook de aanleg door Rekem van een zware dijk in 1626

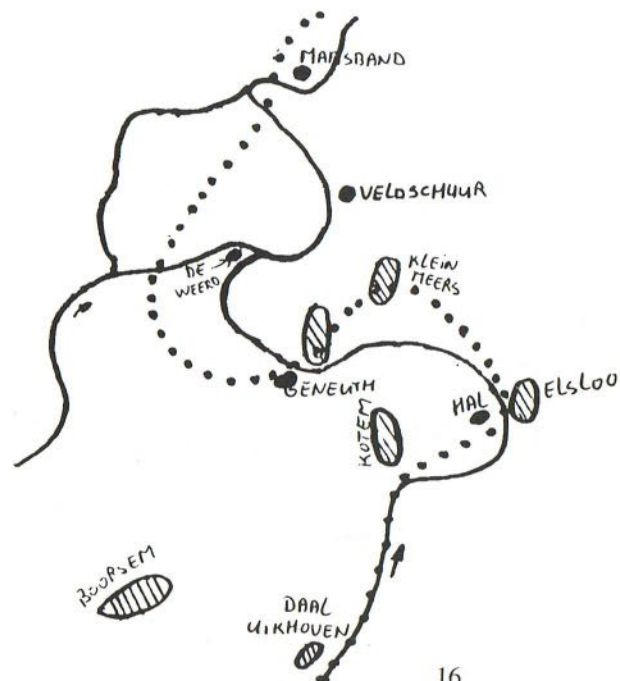
HYPOTHESE MAASLOOP ELSLOO - MEERS

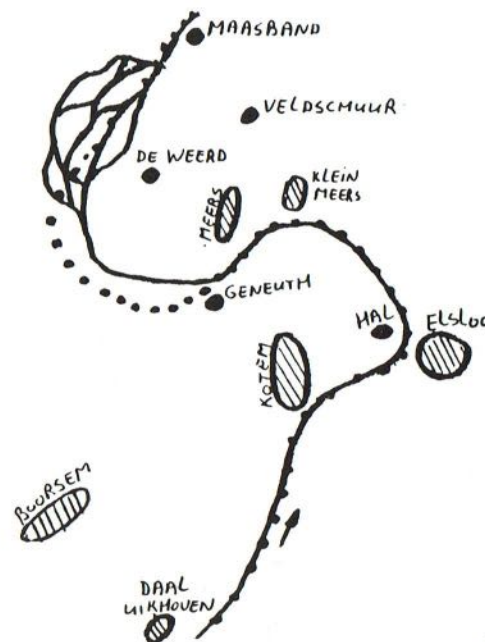
I
ca. 1000

III
c. 1650

II
ca. 1500

IV
ca. 1750

Legenda:

- de huidige Maas
- xxxx de Geul vóór ca. AD 1150
- ~~~~~ Gelijktijdig of wisselend actieve oude Maaslopen.

vanaf Rekem tot ver in de Kotemerweerd, gebeurde zeker niet in het belang van Elsloo.

De vorming van de S-bocht

Vanaf dat moment vormt zich in een eeuw tijd (de 17de eeuw) de bekende en beruchte S-bocht in de rivier. De Hal gaat als een soort scharnierpunt fungeren. Vanuit de Kotemerweerd graaft de Maas zich in de kiezel-en zandrijke Scharberg en spoelt deze gedeeltelijk te samen met huizen, wegen en landerijen af. Het oude slot blijft dan nog als een soort schiereilandje bestaan. Bij De Hal ontstaat in de rivier hierdoor een haakse bocht met als gevolg dat de Maas uit de beemden van Elsloo zodanig opschuift dat het kasteel helemaal in de stroom verdwijnt. Als gevolg van de ontwikkeling bij Elsloo ontstaat een tweede scharnierpunt bij Geneuth.

Voorheen grensden de landerijen van dit dorp nog aan de velden van hoeve De Weerd en lagen beide aan de westzijde van de Maas. (zie schets ca. 1500) De rivier stroomde toen nog over de Koeweide van Meers en maakte voor hoeve De Weerd een scherpe bocht oostwaarts en stroomde dicht langs Veldschuur. Vervolgens draaide de Maas uit deze bocht langs de Steinderdijk (De Clauwen) in de richting van Vucht. Daar vormde ze een warrig netwerk van stromen en stroompjes (ook oud Elsloo's bezit).

Nu echter ontstond als gevolg van de dieper wordende bocht in de Scharberg en Lindendries (gelegen tussen de Scharberg en Meers, die ondanks kostbare dijk aanleg onhoudbaar werd) ook vlak voor Geneuth eveneens een scherpe bocht t.o.v. de stroom over Koeweide, waarvan de buitenkant zich steeds verder in de richting van Maasmechelen drong en steeds groter werd. (zie ook het kaartje in het artikel "Hand- en spandienen...")

Uiteindelijk verloor de rivier het contact met de oude bedding (over de Koeweide, De Weerd en De Clauwen). Zij stroomde nu tussen Geneuth en hoeve De Weerd (De Weerd hoorde voorheen onder Maasmechelen) en tapte ten westen van De Weerd beddingen aan van de bij Rekem afgesloten oude hoofdtak. De tweede bocht van de S was hiermede bijna voltooid. Via een zijtak vlak langs de hoeve bleef ze de oude bedding over "De Clauwen" van water voorzien.

In Meers noemde men deze tak de "Cleynen of Alde Maes". Ten westen van de hoeve zal de rivier nog herhaaldelijk haar koers wijzigen om tenslotte haar huidige bedding te handhaven. Al deze takken slibden natuurlijk niet in een

keer dicht maar liepen bij hoog water nog herhaaldelijk vol water. Tot in de 19de eeuw lag De Weerd bij hoge waterstand geïsoleerd op een eiland.

Stabilisatie

In het begin van de 18de eeuw heeft de stroom haar huidige S-vorm bijna afgerond en stabiliseerde de toestand zich. In 1720 bouwde Elsloo een dijk in de Koeweide, waarschijnlijk om de "Cleynen Maes" definitief af te sluiten. In 1726 bouwde men de grote Meerserdijk, de voorloper van de huidige dijk. In Elsloo zelf bouwde men in dezelfde tijd de "Kromme Dijk" in de beemden. Alleen de Scharberg blijft nagenoeg onbeschermd en spoelt geleidelijk steeds verder af. Ondanks de dijk aanleg blijft Meers een bedreigde plaats. Al in 1766 overweegt men serieus of het niet beter is de Maas door "De Cuylen" te laten stromen dan tegen grote kosten de dijk te onderhouden. Had men dit gedaan dan was Groot Meers nu Belgisch gebied.

De Cuylen

"De Cuylen" is de naam voor een van oudsher bestaand dal (nu opgevuld) tussen Groot en Klein Meers, dat liep vanaf de grote dijk naar De Clauwen. De oorsprong van dit dal is ons niet duidelijk. Velen zien dit als een oude Maasarm maar als dit zo is, moet het wel een zeer oude arm zijn, want in de archieven wordt dit dal nooit in verband met de Maas gebracht. Het is o.i. goed mogelijk dat dit een oud stroomdal is geweest van een beek die ontsprong in de Scharberg (waaraan ooit de oude Scharmolen lag) en dat verder is uitgediept t.b.v. kiezel voor dijk aanleg.

Hoe het ook zij, het punt waar de huidige dijk dit dal kruist is de achilleshiel van Meers. Hier brak in 1880 en op oudjaar 1925 de dijk door. (zie ook het artikel in Heemkundesnippers No 1, oktober 1986, "Zestig jaar geleden: Watersnood in Meers" door Ferd van der Bruggen)

De Maas bedwongen?

In de 19de eeuw begint Rijkswaterstaat met de definitieve vastlegging van de rivier. Maar de Maas laat zich niet zo gemakkelijk vangen. De doorbraken van 1880 en 1925 alsmede de recente overstroming in 1993 bevestigen dit. Zou men kiezen voor het Grensmaasplan van Rijkswaterstaat, dat de rivier meer ruimte geeft, dan ontstaat weer gedeeltelijk de oude natuurlijke toestand van de rivier. Het voorafgaande leert ons namelijk dat de Maas pas gevaarlijk werd, toen de mens haar in een keurslijf dwong!

Gevlekte aronskelk, *Arum maculatum*.

Herfsttijloos, *Colchium autumnale*.

Antoinette Duijsters, sectie geologie.

Twee planten die in onze omgeving voorkomen vallen op, doordat ze in lente en herfst verschillen en daardoor vaak niet meer als dezelfde plant herkenbaar zijn. Het zijn de Gevlekte aronskelk, die in de lente bloeit en in het begin van de herfst oranje bessen op een steeltje draagt en de Herfsttijloos met een krokusachtige bloem in het begin van de herfst en bladeren met vrucht in de lente. Daarom een dubbelportret van deze opvallende planten.

Gevlekte aronskelk.

De Gevlekte aronskelk is de naamgever van een grote (ongeveer 2000 soorten) en gevarieerde familie, die hoofdzakelijk in de tropen thuishoort. Maar enkele soorten komen in koelere streken voor en slechts één soort, "de Slangewortel", heeft een uitgesproken noordelijke verspreiding. De Aronskelkachtigen zijn meestal overblijvende, vlezige planten met een knol of een wortelstok, waarin ze reservevoedsel opslaan.

Gevlekte aronskelk

In Nederland komen vier soorten voor, waarvan twee inheems: Slangewortel (moerasplant) en de Gevlekte aronskelk, verspreidingsgebied Zuid-, Midden- en West-Europa. Verder twee cultuurplanten die verwilderd en ingeburgerd zijn n.l. Kalmoes (moerasplant) waarschijnlijk afkomstig uit Zuidoost-Azie en de Italiaanse aronskelk (stinseplant) afkomstig uit Zuid-Europa. Veel aronskelken, ook de Gevlekte aronskelk, zijn giftig, ondermeer door rafiden, naaldvormige calciumoxalaat-kristallen.

Deze scherpe naaldjes veroorzaken verwondingen o.a. in de slokdarm en de slijmvliezen die opzwellen en daardoor verstikking tot gevolg kunnen hebben. Maar gekookt zijn de knollen van diverse soorten eetbaar.

De aronskelkfamilie is ook bekend door de er toe behorende kamerplanten b.v. Flamingoplant, Gatenplant, Witte aronskelk of Calla en de zeer giftige Dieffenbachia.

De Gevlekte aronskelk is een lage lentebloeier, waarvan al heel vroeg de bladeren verschijnen; deze bladeren zijn goed bestand tegen bevriezing. De bloeischede is bleekgroen en vaak bruinpaars gevlekt. Het knotsvormige deel van de bloeiwijze is dof bruinpaars. De langgesteelde bladeren zijn vaak (maar niet altijd) bruinpaars gevlekt.

De bloeiwijze staat in een bloeischede; deze heeft een buikig onderstuk, dat de voet van de bloeikolf omvat en de "ketel" wordt genoemd. Deze ketel eindigt met een insnoering, waarboven de bloeischede zich opent en als een kap boven de bloeikolf staat.

Het onderste deel van de bloeikolf draagt de bloemen. Van onder naar boven bevat de bloeikolf enige tientallen vrouwelijke bloemen, dan een krans van onvruchtbare bloemen met stugge haren, vervolgens een tiental mannelijke bloemen en tenslotte weer een krans van onvruchtbare bloemen met haren. Het deel van de bloeikolf dat boven de ketel uitsteekt is knotsvorkig en bloemloos (zie tekening).

De bestuiving is een verhaal op zich. Als de bloeischede opengaat, verspreidt de knots aan de top een sterke aaslucht, waarbij zetmeel verbrand wordt en de knots ongeveer 10 graden warmer wordt dan de omgeving. Op de geur komen insecten af die hun voedsel in aas vinden; ze landen op de binnenkant van de bloeischede, glijden uit en vallen in de ketel. De haarvormige bloemen zorgen ervoor dat alleen kleine insecten in de ketel komen (bij de Gevlekte aronskelk vooral motmugjes).

*Aronskelk
bloeikolf.*

Op de binnenkant van de schede bevinden zich kleine haaks afstaande geoliede pukkels, zodat de insecten geen houvast kunnen krijgen. Deze opsluiting duurt tot de volgende dag. De insecten die eerst in de bloeikolf van een andere plant zijn geweest brengen stuifmeel mee; door hun gescharrel komt dit op de vrouwelijke bloemen terecht. De volgende dag gaan de mannelijke bloemen open, de haarvormige bloemen verwelken en de overlevende motmugjes kunnen nu de kolf beklimmen en verlaten en worden onderweg bepoederd met stuifmeel. Na de bestuiving verslapt de opgebrande bloeikolf en breekt af.

De bloeischeide verwelkt en vergaat. Dit gebeurt later ook met de bladeren, waardoor alleen de vrouwelijke bloemen op een steeltje overblijven. Deze bloemen worden oranje waardoor er een tros oranje bessen op een steeltje ontstaat. Soms worden ze gegeten, maar meestal verwelkt het steeltje en rollen de bessen weg. Aronskelken kunnen zich ook vermeerderen door deling van de knollen.

De Gevlekte aronskelk is een plant van loofbossen op voedselrijke (met een goede strooiselvertering), mineraalrijke en min of meer vochtige grond. Hij groeit op licht tot zwaar beschaduwde plekken. In Zuid-Limburg staat hij voornamelijk langs holle wegen en in hellingbossen. De naam Arum en aronskelk gaan terug op de Griekse benaming Aron, waarvoor meerdere betekenissen worden gegeven. Het kan zijn Aros wat nuttig betekent (vanwege de zetmeelrijke wortelstok), of Aron wat Slangewortel betekent. Het verhaal dat de plant genoemd is naar de staf van de hogepriester Aaron is van latere datum. Maculatum betekent gevlekt. Een leuke volksnaam is "kindje in het pak", hetgeen slaat op de bloeikolf die in de schede zit als een kindje in de windsels.

De Herfsttijloos.

De Herfsttijloos is een lage plant die twee maal per jaar verschijnt in totaal verschillende gedaanten en tussendoor in de zomer volledig verdwenen is. Een plant kan één tot vijf rose bloemen leveren, die eind augustus beginnen te bloeien. De bloemen lijken op Krokussen maar verschillen ervan doordat ze zes (Krokus drie) meeldraden hebben, en de stempels niet verbreed zijn maar draadvormig. In de lente komt de Herfsttijloos met een stevige stengel met lancetvormige vlakke bladeren, die een of meerdere grote eivormige doosvruchten omhullen.

Tegen de zomer verwelkt de stengel en komen de zaden vrij. De herfsttijloos komt voornamelijk voor in Midden-Europa. Haar noordgrens loopt door Nederland, en de plant gaat duidelijk achteruit. Alleen in Zuid-Limburg komt ze in redelijke aantallen voor. In zuidelijk Nederland is ze zeldzaam in beek- en

rivierdalen. Ten zuiden van Elsloo komt ze nog voor op twee plaatsen in natte weilanden.

De herfsttijloos is wettelijk beschermd en mag dus niet geplukt of uitgestoken worden. De herfsttijloos staat meestal in min of meer voedselrijke en vrij vochtige graslanden, in brongebieden, beekdalen en uiterwaarden.

Ze heeft graag een humeuze, lemige of kleiige bodem. Maar op kalk kan ze ook op drogere plaatsen groeien. Ze kan zich in bossen die op vochtige graslanden zijn aangeplant lang handhaven, omdat ze groeit en zaden vormt als de bomen nog niet in blad zijn. Hierin is ze een echte voorjaarsbloeiër, alleen heeft ze de bloei een half jaar vooruit geschoven.

De plant is zeer giftig, vooral de pas verschenen bladeren en de zaden. De werking van het gif (colchicine) bestaat uit de verstoring van het celdelingsproces, hetgeen kan leiden tot verdubbeling van het aantal chromosomen. Het wordt daarom toegepast om forsere rassen van cultuurgewassen te verkrijgen door middel van chromosoomverdubbeling. Medicinaal wordt het gif gebruikt om celgroei bij kwaadaardige gezwellen tegen te gaan.

De naam Colchium is afgeleid van Colchis, een stad aan de oostzijde van de Zwarte Zee, waar de nauw verwante Colchium variegatum groeit. Autumnale betekent in de herfst bloeiend. Ook de naam Herfsttijloos duidt hier op. In de middeleeuwen werd de plant betiteld met de latijnse benaming "filius ante patrem" "zoon voor de vader" vanwege het feit dat schijnbaar eerst het zaad gevormd wordt. Volksnamen als Kale dame, Naaktbloeiër en Naakt mannetje duiden er ook op dat de plant bloeit zonder bladeren.

Literatuur:

H. Klein. Planten en hun naam. 1979.

Nederlandse oecologische flora, deel 4 1991, deel 5 1994.

Tekeningen: A. Duijsters.

Herfsttijloos

KLEIPIEP ?? NOOIT VAN GEHOORD!.....

Piet Pijpers, sectie archeologie

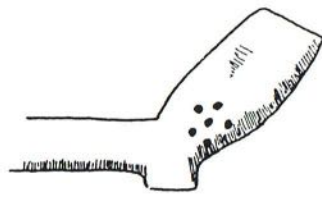
Knekels van de prehistorische Mosasaurus, potten van de Bandkeramiekers, Romeinse urnen en zelfs roestend wapentuig uit de laatste wereldoorlog, we hebben het allemaal zorgvuldig opgegraven, uitvoerig bestudeerd en glimmend van trots in vitrines te kijk gezet. Maar vraag je iemand naar de Limburgse kleipiep, dan zal hij je met open mond aanstaren en vragen, waar je het over hebt. Toch is de kleipiep het dialect voor kleipijp; een pijp dus van aardewerk en net zo goed bestanddeel van het Limburgse verleden als de oude botten en potten. (Citaat uit een artikel van Jos Engelen, Sittard, in De Limburger van 31 december 1985).

Overgewaaid uit Engeland

Engeland is ons in de tweede helft van de 16de eeuw voorgegaan in het maken van pijpen. De fabricage aldaar gaat terug tot omstreeks 1570. De alleroudste exemplaren, die wij in Nederland vinden, komen dan ook uit Engeland. In deze situatie van import kwam spoedig verandering: religieuze en dynastieke twisten in Engeland tussen de Tudors en Stuarts liepen zo hoog op, dat Engelse en Schotse burgers moesten vluchten. Velen trokken naar de noordelijke Nederlanden. Zij namen er dienst in het leger van Prins Maurits om mee te vechten tegen de Spanjaarden in de 80-jarige oorlog (1568-1648). In 1609 bracht het 12-jarig bestand in deze oorlog werkeloosheid onder de soldaten. De Engelsen konden of wilden niet terug naar hun land en vatten daarom in

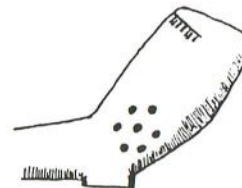

7-bladerige Tudorroos, geen hielmerk, ca. 1660, vindplaats Elsloo

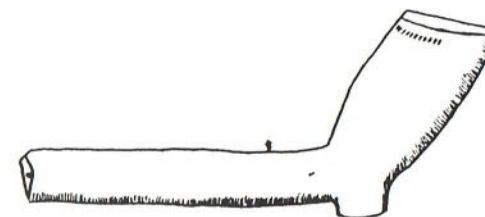

5-bladerige Tudorroos, geen hielmerk, ca. 1670, vindplaats Elsloo

het nieuwe vaderland het oude beroep weer op. Zo ook de pijpenmakers. Zij vestigden zich hier voorgoed en trouwden veelal met Nederlandse meisjes. Deze mensen beschikten niet direct over een eigen oven en gingen zich daarom associëren met pottenbakkers of plateelbakkers (tegelbakkers), die in de eerste decennia van de 17de eeuw zware concurrentie ondervonden door de invoer van Chinees en Japans porcelein.

6-bladerige Tudorroos geen hielmerk, ca. 1660, vindplaats Elsloo (coll. PP)

Geen merk, ouderdom ca. 1730

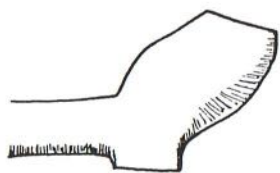
De kleipijpjes

De eerste kleipijpjes, dus einde 16de eeuw en eerste kwart van de 17de eeuw, waren voorzien van kleine keteltjes (= kopjes) met een inhoud van slechts ca. 1cm³. De techniek van het pijpmaken evolueerde gestaag en de prijs van de nog beperkt aangevoerde tabak was hoog. Daarbij kwam dat de "zware" tabak nog een heftige uitwerking op de roker had. De stelen van de pijpen waren in het begin nog vrij dun. Later met het groter worden van de ketel werden ze enige tijd dikker om in de tweede helft van de 17de eeuw weer dunner te worden, in de 18de eeuw de rankste vorm te bereiken en omstreeks 1840 te resulteren in de bekende grote "Gouwenaars" met lange, betrekkelijk dunne stelen. De onderzijde van de ketels waren meestal voorzien van een uitsteeksel, het zgn. hielkje. Het is mij (nog) niet bekend waarom een hielkje werd aangebracht: het heeft geen functie bijv. om de pijp erop neer te leggen; het is ook niet noodzakelijk voor de fabricage, want er zijn genoeg kleipijpen gevonden zonder hielkje. Op de onderkant daarvan was meestal een merkje aangebracht in de vorm van letters, cijfers of figuurtjes. Het zijn de merktekens van de

fabrikanten, waarover in Nederland (uitgezonderd Gouda) verder nog weinig bekend is. Engelse pijpenmakers in Nederland gebruikten in de 17de eeuw als hielmerk soms de Tudorroos, als herinnering aan hun geliefde Huis Tudor. Aanvankelijk brachten zij een eenvoudig roosje aan, maar later volgden meer uitgewerkte merkjes compleet met kelkbladeren, later een kroon, en nog later met daarbij links en rechts een letter. In totaal zijn meer dan 100 variaties van deze roosmerken bekend. Zij werden ook wel op de zijkanten van de ketels geplaatst, dus niet op de hieltes. Toen de tabak later goedkoper werd, het roken algemener en de techniek van het pijpenmaken geperfectioneerd, konden de pijpen groter en fraaier worden. Allerlei afbeeldingen verschenen nu op de ketels, zelfs portretten van vorsten, wapens en figuren uit het dagelijks leven. De stelen werden ook versierd en vooral in de 17de eeuw werd veel gebruik gemaakt van de Fleur de lis (de zgn. Franse lelie).

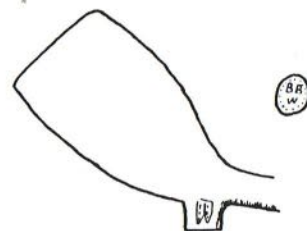
6-bladerige Tudorroos met kelkbladeren, ca. 1645, vindplaats Stein (coll. PP)

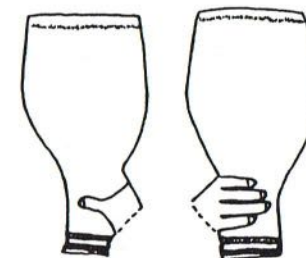
Hielmerk roos met letters, Engels? ca. 1620, vindplaats Maastricht (coll. PP)

Vindplaatsen.

Op de velden van Elsloo en omstreken vindt men nog veel restanten van de kleipijpjes. Ze waren, zeker tijdens het werk op het land, erg breekbaar. Maar pijpjes die thuis werden gebroken, werden op de mesthoop bij de woning gegooid en kwamen met de mest op het land terecht. Bepaald zorgvuldig ging men niet om met de brokken: ik heb ooit een "brik" op de kop getikt met een stuk "piep" erin! Bij het kasteel van Stein werden gebroken ketels en stelen, zoals met veel afval het geval was, in de slotgracht gekieperd. De kleipijpen, die in onze streek werden gebruikt, kwamen meestal uit Gouda, hoewel er in Maastricht, Maaseik en Venlo reeds kleine pijpenfabriekjes bestonden.

Hielmerk BB. W en zijmerk wapen Gouda, ouderdom ca. 1810

Geen hielmerk, ouderdom ca 1820, vindplaats Elsloo (coll. PP)

Bronnen:

Er bestaat wat algemene literatuur over deze pijpen, maar vooral ben ik dank verschuldigd aan de heer J.A. Banning, met wie ik correspondentie en gesprekken voerde over dit interessante studie-object.

Tekeningen: P.Pijpers

Gemeentewapens van Stein en Elsloo.

Henk Peeters, sectie Geschiedenis en Genealogie.

Wie kent ze niet, de kleurrijke wapens op oude prenten van riddertaferelen? Worden we niet nieuwsgierig naar het ontstaan en de betekenis van de voorstellingen die we afgebeeld zien? Er zijn heel wat boeken geschreven over heraldiek, de wetenschap, die zich bezig houdt met het ontstaan, het gebruik en de toepassing van wapens. Kort gezegd zijn wapens gekleurde kentekens van een familie of gemeenschap. Hierop zijn zinnebeeldige voorstellingen te zien, waaraan een familie of gemeenschap herkenbaar is.

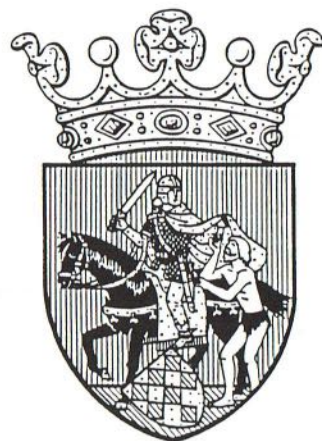
Deze tekens werden vroeger aangebracht op schilden, helmen, dekkleden van paarden enz. De voorstellingen zijn zeer divers; zo onderscheiden we natuurlijke, kunstmatige en fantastische figuren. Was het vroeger voorbehouden aan kasteelheren om een wapen te hebben, het werd al snel gebruik dat iedere gemeenschap een wapen voerde, waaraan ze herkend kon worden. Heden ten dage gebruikt iedere gemeente in Nederland nog steeds een wapen bij alle stukken die in naam van die gemeente worden uitgegeven, b.v. het paspoort, rijbewijs, uittreksel van het bevolkingsregister of als briefhoofd van die gemeente.

Stein

De huidige gemeente Stein die, in het kader van de gemeentelijke herindelingen in 1982 gevormd is door het samenvoegen van een aantal kleinere gemeenten, hanteert heden ten dage een wapen of gemeentezegel, dat bij Koninklijk Besluit van 12 augustus 1982 is verleend onder no 27.

We zien op het huidige wapen van de gemeente Stein :

Op een keel (rood) veld de H.Martinus in goud gekleed in de rechterhand een zilveren zwaard en een gevest van goud en in de linkerhand een slip van zijn mantel, zittend op een paard van sabel (zwart), getooid, gehoefd, en getooid van goud, en links vergezeld van een

Stein

naar hem opziende bedelaar van natuurlijke kleur, gekleed in een lendedoek van sabel (zwart), het geheel geplaatst op een grond van sinopel (groen), waarvoor een schuingeplaatst schild van goud, beladen met zeven aaneengesloten en aanstotende ruiten van keel (rood), geplaatst drie, drie en een. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels. (zie afbeelding)

Elsloo

De vroegere gemeente Elsloo heeft in haar lange geschiedenis bijna 100 jaar een gemeentewapen gevoerd, zoals blijkt uit een verzoek van het gemeentebestuur van Elsloo van 15 juni 1888 aan Koning Willem III.

Hierin kunt U niet alleen lezen, dat Elsloo in ieder geval sinds ca. 1550 herkenningstekens heeft gehanteerd, maar ook waarom de wapens en zegels zo zijn samengesteld. Zo kunnen we ook vaststellen, dat vóór het genoemde gemeentewapen al een schepenzegel werd gevoerd. Dit zegel was verbonden aan de toenmalige schepensbank van Elsloo, die dit zegel gebruikte bij vonnissen, regelingen betreffende de burgers, goedkeuringen en toestemmingen.

De periode van het gebruik van dit zegel is onderbroken geweest van 1798 tot 1814, de Franse Tijd. De Fransen onder keizer Napoleon vorderden toen alle gemeentewapens en gaven de gemeenten hiervoor in de plaats een rond lakstempel in tin. Hierop de godin der vrijheid naar rechts gewend, steunend met de rechterhand op een pijlbundel en houdend in de linker een lans, waaraan een wimpel waarop staat: "Rep. Franc".

Deze afbeelding is omgeven door de tekst:

"Mairie D L'Elsloo arrond D MAEST"

met in de afsnede:

"DEPT D L MEUSE INF"

Op 15 juni 1888 werd de volgende brief opgesteld:

Sire !

Het gemeentebestuur van Elsloo, hertogdom Limburg, neemt de vrijheid aan Uwe Koninklijke Majesteit het gebruik van het oude Schepenzegel dier plaats, als gemeente-wapen, behoudens enige wijzigingen, aan te vragen.

Het oude schepenzegel van Elsloo uit 1550, waarvan wij een afgietsel in gips hierbij bijvoegen, bestond uit het beeld der H.Maagd met het kind Jezus op den arm hebbende aan de rechterzijde het blazoën der heeren van Elsloo uit de familie van Gavere, zijnde een klimmende leeuw en aan de linkerzijde dat der oude Heeren van Elsloo zijnde drie kepers. Omschrift: Sigillum Scabinorum de Elsloo (zegel van de Schepenbank van Elsloo).

Het dorp Elsloo aan de Maas is een der oudste plaatsen van ons land; de Karolingische koningen hadden er een Palts of Residentie die in 822 door de Noormannen werd ingenomen, bezet en versterkt.

De oudste dynasten dier plaats komen in het begin der XII-de eeuw voor. Een hunner, Herman van Elsloo, is bekend als kruisvaarder en streed in Egypte, die in het volgend jaar door medehulp der burgers van Haarlem werd ingenomen. Deze heeren van Elsloo voerden in keel (rood), drie gouden kepers. Het door ons beschreven schepenzegel uit 1550 is ook versierd met het wapen van het geslacht van Gavere, hetwelk toenmaals de heerlijkheid Elsloo in bezit had.

Wij hebben in ons ontwerp evenwel dit wapen niet ingenomen, denkende en redelijker achtende, dat der laatste Heeren van Elsloo, zijnde de graven van Arberg en Valengin in de plaats te stellen.

Albert Jozef, graaf van Arberg, schonk in het begin der vorige eeuw aan de heerlijkheid Elsloo een nieuw schepenzegel, met zijn blazoën versierd, waarvan wij tevens een afgietsel, genomen op een zegel uit 1708, hierbij voegen. Dit nieuwe hebben wij gecombineerd met het oude, zoodat op bijgaande tekening de wapenen van het oudste en jongste geslacht der Heeren van Elsloo worden voorgesteld.

De patroon der kerk is de H. Augustinus, wiens beeld evenwel op onze afdrukken niet voorkomt. Het is mogelijk, dat de H.Maagd patrones was der oude kerk van Elsloo, die in 1459 door de overstrooming der Maas is weggedreven. In allen geval hebben wij het beeld der H.Maagd meenen te behouden. Deze verschillende beweegredenen sporen ons

aan om bij Uwe Majesteit nederig te verzoeken om ons te willen verleen het oude wapen van Elsloo volgenderwijs omschreven:

In sinopel (groen), bezaaid met elzentakjes, het beeld der H.Maagd van zilver, gekroond van goud en het hoofd door een gouden nimbus omgeven. Houdende op den rechterarm het Kindje van zilver en in de linkerhand een gouden scepter alsmede een rood lint waaraan de wapenen der eerste en laatste gebiedende heeren van Elsloo bevestigd zijn.

Het wapen der oudste dynasten van Elsloo bestaat uit een veld van keel met drie kepers en dat der graven van Arberg is van keel met een paal van goud, waarop zich drie kepers van sabel bevinden. Dit wapen gebruikt wordende als een gemeentezegel, zal omgeven zijn door de woorden : " Gemeentebestuur van Elsloo ", (Limburg).

Het gemeentebestuur voornoemd richt tevens tot Uwe Majesteit het verzoek vrijgesteld te worden van de taxe bepaald in het Koninklijk Besluit van 3 Januari 1818 No 91, op grond dat de bevolking dezer gemeente het getal van 5000 zielen niet overschrijdt.

Namens het bestuur,

(get) J.L.van Mulken, burgemeester.

(get) G.Goossens, wethouder.

Het antwoord op dit verzoek kwam al vrij spoedig:

Wij Willem III, bij de Gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot Hertog van Luxemburg. enz. enz. enz..

Beschikkende op het aan Ons ingediend verzoekschrift van het bestuur der gemeente Elsloo (Limburg) om de bevestiging van het oude schepenzegel dier gemeente behoudens enkele wijzigingen en om vrijstelling van de deswege verschuldigde Taxe; Gelet op het besluit van den Soevereinen Vorst van 14 December 1814, No 32 en op de Koninklijke besluiten van 20 Februari 1816, No 69 en van 3 Januari 1818, No 91; Op de voordracht van onzen Minister van Justitie, van den 15 November 1888, 1e afdeeling A No 98; Hebben goed gevonden en verstaan:

1e. aan de gemeente Elsloo (Limburg) te verleen het navolgend wapen, zijnde: in een veld van sinopel bezaaid met elzentakjes, de Heilige Maagd Maria in natuurlijke kleur, met kroon en nimbus van goud en gekleed van zilver, op den rechterarm dragende het Kind Jezus in een klee van zilver en met nimbus van goud, en vasthoudende aan een koord van keel, twee schuins geplaatste schildjes, zijnde dat ter rechterzijde van keel beladen met drie kepers van goud (het wapen der voormalige Heeren van Elsloo) en dat ter linkerzijde van keel met een paal van goud beladen met drie kepers van sabel (het wapen der graven van Arberg en Valengin, de latere eigenaren van Elsloo) alles omgeven door het randschrift: "Gemeentebestuur van Elsloo";

2e. aan de gemeente Elsloo vrijstelling te verleen van de ter zake dezer wapenverleening verschuldigde taxe. Onze Minister van justitie is belast met de uitvoering van dit besluit.

Het Loo, den 21 November 1888.

(get) WILLEM.

De minister van Justitie,

(get) Ruijs van Beerenbroek.

Overeenkomstig het oorspronkelijke,

De secretaris-Generaal bij het Departement van Justitie,

Bronnen:

C.Parma: Rietstaps handboek der heraldiek 5e druk 1987, aantekeningen van Jos Habets, Rijksarchief Maastricht en Gemeentearchief Stein.

Deze publikatie kwam mede tot stand door de steun van:

J. L'Ortye, transportbedrijf BV, Hoensbroek

Martin Mols, juwelier VOF, Stein

Fa Gebr. Meijers, slagerij, Elsloo

Budé Beek BV, Beek

Automobielbedrijf Jos Bogman BV, Beek

Waterjet BV, Elsloo

Assurantiekantoor Jack Reijnders, Beek

Installatiebedrijf Ger Jacobs, Elsloo

Brillen oogmeting en contactlenzen Haan optiek VOF, Stein

Timmer-interieurbedrijf A. Vanderlinden, Born